

Література

1. Пугачева Е. Г. Самоорганизация социально-экономических систем : Учеб. пособие / Е. Г. Пугачева, К. Н. Соловьевко. — Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2003. — 172 с.
Статтю подано до редакції 27.04.10 р.

УДК: 331.3

К. П. Бондарчук, канд. екон. наук,
Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення
Міністерства праці та соціальної політики України
і НАН України

БЕЗРОБІТТЯ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЙОГО ЗМЕНШЕННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано причини, структуру, динаміку, тривалість безробіття. Обґрунтовано шляхи зниження рівня безробіття через вдосконалення механізму регулювання зайнятості економічно активного населення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: безробіття економічно активне населення, зайнятість, ринок праці, професія, робоче місце.

АННОТАЦИЯ. В статье проведен анализ причин, структуры, продолжительности, динамики безработицы. Обоснованы пути снижения безработицы через усовершенствования механизма регулирования занятости экономически активного населения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: безработица экономически активное население, занятость, рынок труда, профессия, рабочее место.

ANNOTATION. Reasons, structure, dynamics, duration of unemployment, are analysed in the article. Obruntovano ways of decline of unemployment rate through perfection of mechanism of adjusting of employment economic active population.

KEYWORDS: bezdarbs ekonomisci active iedzvojtu, nodarbintba, darba tirgus, izgltbas, profesija, darbvietas.

Актуальність проблеми. Безробіття економічно активного населення (далі — ЕАН). в Україні зумовлене не кризою надвиробництва, вичерпанням місткості ринку, як у західному світі, а кризою недовиробництва, недосконалістю структурних перетворень, необґрунтованою економічною політикою, дефіцитом продуктивних робочих місць, неузгодженістю процесів формування, розподілу, перерозподілу робочої сили, вивільнення, працевлаштування працівників, а відтак — розбалансованістю пропозиції й попиту ринку праці на робочу силу за професіями, кваліфікаційними рівнями. Для суспільства небезпечним є не лише рівень, а й тривалість безробіття, недосконалість механізму його регулювання.

Метою дослідження є обґрунтування шляхів вдосконалення механізму для зменшення безробіття ЕАН на підставі результатів аналізу причин, структури, тривалості, його динаміки протягом 2002—2008 рр.

Виклад матеріалу. Аналіз даних вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності показав, що чисельність безробітних останніми роками постійно знижувалась і в 2008 р. зменшилась порівняно з 2002 р. на 715,6 тис. осіб (рівень безробіття — на 3,2 в. п.) й дорівнювала 1425,1 тис. осіб, а в працездатному віці — на 704,6 тис. осіб (рівень — на 3,4 в. п.) та становила 1424,0 тис. осіб. У результаті, як чисельність, так і рівень безробіття за цей період скоротилися в 1,5 разу (табл. 1). У складі безробітних у 2008 р. майже три чверті становили міські мешканці, решта — сільські. При цьому зростання чисельності безробітних відбулося, в основному, за рахунок громадян працездатного віку (на 7,3 тис. осіб або 0,5 %) [1]. Рівень безробіття ЕАН віком 15—70 років (за методологією МОП) по Україні в 2008 р. становив 6,4 % і відповідав аналогічному показнику Фінляндії, але був нижчим ніж в середньому по країнах Євросоюзу (7,0 %). Однак у першому півріччі 2009 р. він зріс до 9,1 %, в той час як у країнах Євросоюзу-27 — до 8,8 %. За віковими категоріями рівні безробіття у 2008 р. варіювались: найвищі рівні були характерні для молоді у віці 15—24 роки, які майже вдвічі перевищували аналогічні показники для всього населення. Варто зауважити, що рівні безробіття молоді у віці 15—24 роки в Україні, починаючи з 2005 р., на 2—3 в. п. менші, ніж у країнах Євросоюзу [2]. Рівень безробіття жінок був нижчим від рівня безробіття чоловіків, а

сільського населення — від міського, зокрема в 2008 р. ці різниці дорівнювали, відповідно, 0,5 в. п. та 1,0 в. п.

Хоча чисельність безробітних (визначеної за методологією МОП) у складі ЕАН в 2008 р по Україні зменшилась у 1,5 разу порівняно з 2002 р., однак за адміністративними територіями ситуація була різною. Якщо в Харківській області чисельність безробітних зменшилась більше ніж удвічі (в 2,1 разу), Сумській — у 1,9 разу, у м. Києві — в 1,8 разу, то у Черкаській області — в 1,1 разу, Волинській — в 1,3 разу, а в Полтавській області — навпаки чисельність безробітних зросла на 1,8 тис. осіб. Як наслідок, рівні безробіття за територіями відрізнялися від середнього по Україні: найнижчі значення були в м. Києві (3,1 %), Одеській області (4,5 %), а найвищі — в Тернопільській (8,8 %), Рівненській (8,8 %), Житомирській (8,7 %) областях [1].

Такий стан, в основному, зумовлений, різним розвитком економіки по регіонах, тому в одних — відбулося активне розширення сфери використання праці шляхом збільшення кількості продуктивних робочих місць, зокрема в промисловості, сфері обслуговування, а в других, — переважно західних, сільськогосподарських, депресивних територіях — недостатнє або й зменшення.

Таблиця 1

БЕЗРОБІТНЕ НАСЕЛЕННЯ (ЗА МЕТОДОЛОГІЄЮ МОП)

Рік	у віці 15—70 років		працездатного віку	
	у середньому, тис. осіб	у % до ЕАН відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до ЕАН відповідної вікової групи
2002	2140,7	9,6	2128,6	10,3
2003	2008,0	9,1	1994,0	9,7
2004	1906,7	8,6	1888,2	9,2
2005	1600,8	7,2	1595,2	7,8
2006	1515,0	6,8	1513,7	7,4
2007	1417,6	6,4	1416,7	6,9
2008	1425,1	6,4	1424,0	6,9

Джерело: Держкомстат України: 2002—2009 рр.

Основними причинами, які призводили громадян до незайнятості переважно були: звільнення за власним бажанням; вивільнення через економічні чинники; неможливість працевлаштування молоді після закінчення загальноосвітніх, професійних навчальних закладів (ПТНЗ, ВНЗ I—IV рівнів акредитації). За 2008 р. частка незайнятих за названими причинами відповідно дорівнювала 38,6 %, 28,1 % та 18,3 %. Але слід зауважити, що звільнення за власним бажанням частіше зумовлене економічними причинами: роботодавці змушують найманих працівників самим звільнитися, щоб не здійснювати виплат, передбачених у таких випадках чинним законодавством. Саме через такі чинники дві третини незайнятих стають безробітними. Тому актуальними є проблеми щодо недопущення необґрунтованого звільнення найманих працівників.

Протягом аналізованого періоду відбулися позитивні зміни і в сфері зареєстрованого безробіття: за 2008 р. порівняно з 2002 р. чисельність зареєстрованих у ДСЗ безробітних по Україні зменшилась в 1,2 разу. При цьому чисельність безробітних жінок скоротилась у 1,4 разу, а чоловіків — збільшилась. Як наслідок, рівень безробіття жінок знизився на 9,2 в. п., а чоловіків, навпаки — зріс на 9,2 в. п. Водночас рівень міських безробітних зменшився на 9,5 в. п., однак сільського населення — зріс на 9,5 в. п. [3]. У складі незайнятих громадян, котрі перебували на обліку в ДСЗ, протягом 2002—2008 рр. до 40 % становили особи без професії (які мали повну, базову загальну середню чи початкову освіту), майже третину — громадяни з професійно-технічною освітою, 17,6—20,6 % — з базовою й неповною вищою освітою і до 10 % — з повною освітою [1; 3]. Наявність на ринку праці майже 40 % громадян без професії та 1,5 млн громадян (60 %), які мають професії, спеціальності але безробітні, свідчить про неузгодженість пропозиції робочої сили її попиту за професіями, кваліфікаційними рівнями на ринку праці. Це зумовлено значними недоліками у сфері формування трудового потенціалу країни, неадекватною реакцією як ринку освітніх послуг, так і самих громадян на попит ринку праці на робочу силу за професіями, спеціальностями, неефективністю роботи органів центральної, місцевої влади щодо розв'язання цієї проблеми.

Найбільшу частку незайнятого населення, яке перебувало на обліку в ДСЗ України, постійно становили: громадяни, які мали

найпростіші професії та особи без професії; робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання роботи технологічного устаткування, складання устаткування та машин; кваліфіковані робітники з інструментом; працівники сфери торгівлі та послуг. За звітний 2008 р. їхня питома вага, відповідно, становила 22,2 %; 20,2; 13,3 та 12,2 %, а найменша — припадала на кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (4,8 %), технічних службовців (5,3 %), професіоналів (6,2 %) [1; 3].

У той же час здійснений аналіз потреби підприємств, установ, організацій у працівниках за професійними групами показав, що для них найбільш потрібні кваліфіковані робітники з інструментом; робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, фахівці, професіонали. Зокрема, у 2008 р. питома вага потреби за названими професійними групами, відповідно, дорівнювала 22,1 %; 15,8; 13,3; 12,0 %. Найнижчими ці показники були характерні для: кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (0,9 %), технічних службовці (4,2 %). Хоча найбільша потреба в працівниках за видами економічної діяльності спостерігалася в промисловості: у 2002 р. — 40,0 %, а в 2008 р. — 25,8 % (в ній найбільше (70 %) припадало на переробну промисловість), однак за аналізований період відбулося суттєве її зменшення. Це зумовлено спадом обсягів виробництва на переробних підприємствах. На другому місці за показниками потреби в робочій силі у 2008 р. — сфера державного управління (14,6 %), на третьому — торгівля ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, тобто сектор обслуговування населення. Показники потреби готелів та ресторанів були найменшими (1,3 %), а освіти — 3,5 %. Такий перерозподіл потреби зумовлений трансформаційними тенденціями в структурі економіки країни.

Слід зауважити, що хоча в 2007 р. як загальний показник навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян на вільні робочі місця, так і окремі показники за професійними групами порівняно з 2002 р. по Україні зменшились більше ніж вдвічі, однак у 2008 р. вони знову почали зростати і за окремими групами досягли рівня 2002 р., а за деякими — перевищили. Так, найменші показники навантаження на кінець звітного 2008 р. були характерні для професіоналів (5 осіб), фахівців (6 осіб),

кваліфікованих робітників з інструментом (6 осіб). У той же час до 12 осіб зросло навантаження за професійною групою технічні службовці (у 2007 р. 6 осіб), більше ніж вдвічі (з 25 у 2007 р. до 53 осіб — у 2008 р.) для кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства. Порівняно з країнами СНД, за показником навантаження на 10 вільних робочих місць (вакансій) Україна посідала третє місце після Вірменії та Киргизстану [2].

Наявність великої питомої ваги молодих безробітних громадян (майже 20 %), які хочуть, але не можуть працевлаштуватись після закінчення навчальних закладів викликає тривогу, адже це важливий як нинішній, так і майбутній трудовий потенціал країни, який визначатиме конкурентоспроможність економіки країни. Безробіття молоді на початку трудової кар'єри призводитиме до негативних не лише економічних, а й соціальних наслідків. Основними причинами їхнього безробіття є: або відсутність (після закінчення загальноосвітніх шкіл) професії, або невідповідність здобутої професії (після закінчення професійних закладів) попиту ринку праці, відсутність досвіду, низький рівень кваліфікації. Невисокий попит на випускників ПТНЗ, значною мірою, зумовлений: нездатністю системи професійно-технічної освіти адекватно відреагувати на попит ринку праці в кваліфікованих кадрах; незадовільною якістю підготовки кадрів (нерідко випускникам відмовляють у робочому місці через низьку кваліфікацію, невідповідність професійних знань, умінь, навичок потребам робочого місця, що є наслідком недосконалого змісту професійного навчання через застарілі кваліфікаційні характеристики професій, незадовільну матеріально-технічну базу, невідповідність сучасним вимогам методик викладання теоретичних, практичних дисциплін, відсутність незалежної кваліфікаційної атестації випускників навчальних закладів тощо); підготовкою навчальними закладами кваліфікованих робітників, професійний склад яких не враховує стан та перспективний попит регіональних ринків праці (через відсутність державної системи професійної орієнтації населення та недосконалість системи державного замовлення на професійну підготовку). Аналогічна ситуація і з випускниками ВНЗ. У результаті, молодь після закінчення професійних навчальних закладів свою трудову кар'єру розпочинає зі звертання в ДСЗ за допомогою у працевлаштуванні. Найбільша частка випускників вищих навчальних закладів освіти, які звертаються до служби

зайнятості (за напрямками підготовки) припадає на економіку, комерцію та підприємництво; інженерію; медицину; право.

Високий рівень безробіття у монофункціональних містах, зокрема шахтарських зумовлений зменшенням кількості робочих місць у зв'язку із закриттям неперспективних шахт, відсутність державних програм галузевого перепрофілювання територій. Незважаючи на реалізацію у вугледобувних регіонах програм щодо створення нових робочих місць для працевлаштування незайнятого населення там, де ліквідовані шахти (за інформацією відповідних облдержадміністрацій протягом 2007 р. — першого півріччя 2008 р. для звільнених шахтарів створено 1592 робочих місця), рівні безробіття в шахтарських регіонах високі.

Тривалість незайнятості та безробіття для громадян з різними професіями та рівнями кваліфікаціями, а також за територіями суттєво відрізняються. Хоча середня тривалість незайнятості (за методологією МОП) по Україні в 2008 р. зменшилась вдвічі порівняно з 2002 р. (з 22 до 11 місяців), однак майже річне безробіття громадян не можна визнати прийнятним.

Рівень й тривалість безробіття економічно активного населення залежать від стану, динаміки, перспектив розвитку економіки країни, що визначаються динамікою ВВП, кількістю продуктивних робочих місць, які відповідають вимогам гідної праці. Нині через кризу ситуація на ринку праці України погіршилась. Не сприяють зменшенню безробіття ЕАН: недосконалість нормативно-правового підґрунтя; незавершеність структурних перетворень; дефіцит робочих місць з сприятливими умовами й гідною оплатою праці; невідповідність пропозиції попиту регіональних ринків праці на робочу силу за професіями, кваліфікаційними рівнями; недосконалість науково-методичного забезпечення щодо формування територіальних програм зайнятості із врахуванням попиту відповідних ринків праці.

З метою зниження рівня, тривалості безробіття та сприяння ефективній зайнятості ЕАН політика держави має спрямовуватись на розвиток економіки, особливо конкурентоспроможних галузей у реальному секторі, формування цивілізованого ринку праці, що передбачає збалансування попиту та пропонування шляхом створення продуктивних робочих місць з гідними умовами та оплатою праці, з одного боку, та робочої сили за обсягами, професійним складом та освітньо-кваліфікаційним рівнем відповідно до попиту регіональних ринків праці — з другого. Стратегічними

завданнями активної політики держави у сфері зайнятості населення мають бути: сприяння розширенню сфери використання праці шляхом збереження ефективно функціонуючих та створення продуктивних робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності і господарювання відповідно до сучасного техніко-технологічного рівня, умов та рівня оплати праці; створення умов для розвитку підприємництва, підтримки різних форм самостійної зайнятості населення тощо.

Для формування робочої сили відповідно до попиту ринку праці активна державна політика повинна забезпечувати розв'язання низки проблем щодо переорієнтації ринку освітніх послуг на попит ринку праці шляхом: вдосконалення взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг через моніторинг попиту ринку праці на робочу силу за професіями, спеціальностями; сприяння ефективному функціонуванню державної системи професійної орієнтації; вдосконалення державного замовлення на підготовку робітничих кадрів, фахівців, науково-педагогічних працівників; надання доступних кредитів для здобуття професійної освіти; вдосконалення порядку ліцензування освітніх послуг; сприяння підвищенню якості освіти й професійної підготовки через оптимізацію мережі навчальних закладів, вдосконалення змісту професійної освіти, покращення науково-методичного, програмного забезпечення, модернізації матеріально-технічної бази, формування національної системи кваліфікацій; створення умов для працевлаштування молоді після закінчення загальноосвітніх, професійних навчальних закладів; запровадження на постійній основі співпраці роботодавців та професійно-технічних навчальних закладів через участь роботодавців у створенні сучасної навчально-виробничої бази, формуванні змісту навчання, здійсненні професійно-практичної підготовки, проведенні кваліфікаційної атестації випускників; створення державної системи неперервного професійного навчання на виробництві через розроблення й реалізацію державної концепції та відповідного нормативно-правового підґрунтя; формування комплексної оцінки професійної кваліфікації (компетентності) працівників шляхом розроблення та запровадження системи сертифікації; підвищення якості професійного навчання зареєстрованих безробітних; сприяння самоосвіті та професійному навчанню громадян за власні кошти тощо.

Таким чином, розв'язання завдань щодо зниження рівня безробіття можна досягти шляхом вдосконалення механізму регулювання зайнятості ЕАН, що ґрунтуватиметься на новітніх теоретико-методологічних положеннях, концепції та охоплюватиме законодавчі, нормативно-правові акти, фінансово-кредитні важелі, соціально-економічні стандарти, організаційно-економічні важелі. Для покращання законодавчої, нормативно-правової бази потрібно вдосконалити (шляхом внесення змін і доповнень) Конституцію України, Кодекс законів про працю, закони України: «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні», «Про систему оподаткування», «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» та інші — й відповідні нормативно-правові документи.

З метою посилення фінансово-кредитних важелів щодо структурної перебудови економіки, необхідно збільшити обсяги інвестицій у вітчизняне виробництво, запроваджувати інновації, розширювати сферу використання праці шляхом створення продуктивних робочих місць, сприяти розвитку підприємництва, самостійної зайнятості громадян, удосконалити бюджетну, податкову, фінансово-кредитну політику.

Соціально-економічні стандарти передбачають збільшення розмірів прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати, вдосконалення соціально-трудових відносин щодо умов та безпеки праці, умов страхування на випадок безробіття та інших страхових ризиків.

Організаційно-економічні важелі потребують: здійснення систематичного моніторингу ринку праці; прогнозування та формування робочої сили за професійним складом, освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до попиту регіональних ринків праці; розроблення обґрунтованих державних, територіальних програм зайнятості, заходів щодо недопущення масового, хронічного безробіття; сприяння зайнятості молоді, незахищених на ринку праці категорій громадян, розроблення соціально-економічних програм розвитку адміністративних територій, депресивних територій, міст тощо. Важливим напрямком є розроблення та реалізація програм інформаційного

забезпечення ЕАН з приводу використання їхньої праці шляхом: створення аналітично-інформаційної бази даних для забезпечення функціонування повного й фіксованого ринку праці; територіальних схем розширення робочих місць; запровадження уніфікованого методичного інструментарію для коротко- та середньострокового прогнозування обсягів та структури формування робочої сили за професіями, кваліфікаційними рівнями; вдосконалення інформаційної, організаційно-методичної, кадрової роботи територіальних центрів зайнятості населення; розширення мережі бірж сприяння зайнятості ЕАН, у тому числі за кордоном.

Висновки. З метою зниження рівня, тривалості безробіття й сприяння ефективній зайнятості ЕАН політика держави має спрямовуватись на розвиток економіки, особливо конкурентоспроможних галузей у реальному секторі.

Удосконалений механізм регулювання зайнятості повинен ґрунтуватися на новітніх теоретико-методологічних положеннях, концепції та охоплювати законодавчі, нормативно-правові акти, фінансово-кредитні важелі, соціально-економічні стандарти, організаційно-економічні важелі. Він має сприяти формуванню цивілізованого ринку праці, що забезпечуватиме збалансування попиту та пропонування шляхом розвитку економіки та створення продуктивних робочих місць з гідними умовами та оплатою праці, з одного боку, та робочої сили за обсягами, професійним складом та освітньо-кваліфікаційним рівнем відповідно до попиту регіональних ринків праці — з другого.

Література

1. Офіційний сайт Держкомстату України // <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. <http://www.europa.eu.int/comm/eurostat>
3. Ринок праці України: 2002—2008 рр.: Аналітично-статистичний збірник / Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України.
Статтю подано до редакції 17.06.10 р.

УДК 631.158:658

І. А. Волков, аспірант,
Таврійський національний університет